

ПРАКТИЧНА РОБОТА № 1

ТЕМА: ВИЗНАЧЕННЯ УРБООКОЛОГІЇ ЯК НАУКИ

Мета роботи: ознайомитися з історією і перспективами урбанізації, визначити вплив урбанізації на природне середовище.

Теоретична частина

Урбанізація (Англ. urbanization, від латинських слів urbanus – міський, urbs - місто), всесвітньо-історичний процес підвищення ролі міст у розвитку людства, який охоплює зміни у розміщенні продуктивних сил, насамперед у розміщенні населення, його соціально-професійної, демографічної структури, способі життя, культури і т.д.

Урбанізація – багатовимірний демографічний, соціально-економічний і географічний процес, що відбувається на основі історично сформованих форм суспільства і територіального поділу праці.

У більш вузькому, статистико-демографічному розумінні **урбанізація** – це зростання міст, особливо великих, підвищення питомої ваги міського населення в країні, регіоні, світі (так звана урбанізація у вузькому сенсі слова або урбанізація населення).

Передумови урбанізації – зростання в містах промисловості, розвиток їх культурних і політичних функцій, поглиблення територіального поділу праці. Для урбанізації характерний приплив у міста сільського населення і зростаючоямаятниковий рух населення із сільського оточення і найближчих малих міст у великі міста (на роботу, з культурно-побутовими потребами тощо).

Процес урбанізації відбувається за рахунок:

- природного приросту міського населення;
- перетворення сільських населених пунктів у міські;
- формування широких приміських зон;
- міграції з сільської місцевості в міську.

Перші міста з'явилися в 3-1 тисячолітті до н.е. в Єгипті, Месопотамії, Сирії, Індії, Малої Азії, Китаї, Індокитаї, а також у деяких районах Європи і Африки, прилеглих до Середземного моря. У античному світі такі міста, як Вавилон, Афіни, Карфаген, Рим, Олександрія відігравали величезну роль. У містах Середньовіччя й епохи Відродження формувалися елементи буржуазної цивілізації. З розвитком капіталізму об'єктивна необхідність концентрації та інтеграції різноманітних форм і видів матеріальної і духовної діяльності стала основною причиною посилення процесу урбанізації, зростання концентрації населення в містах. На сучасному етапі урбанізації в економічно розвинених країнах світу відзначається перевага крупногородських форм поселень.

Розвиток процесу урбанізації тісно пов'язаний з особливостями формування міського населення і зростання міст:

- природним приростом самого міського населення, включенням в межі міста або віднесенням в адміністративне підпорядкування приміських територій (включаючи міста, селища і села);
- перетворенням сільських населених пунктів в міські.

Фактично зростання міст відбувається також за рахунок формування більш-менш широких приміських зон та урбанізованих місцевостей. Умови життя населення в цих районах все більше зближуються з умовами життя у великих містах – центрах тяжіння цих зон (так звані міські агломерації).

Порівняльний аналіз демографічних аспектів розвитку процесу урбанізації в різних країнах світу прийнято базувати на даних про зростання урбанізованості населення – частки міського або так званого урбанізованого населення. Оскільки критерій виділення міських поселень значно різниться по окремих країнах, для отримання порівнянних даних до міського населення часто зараховують населення всіх поселень, які досягли певного рівня людності.

У 2002 в поселеннях з числом жителів понад 5000 чол. проживало понад 1/3 населення земної кулі (на початку 19 ст. – менше 3%), у поселеннях з населенням понад 20000 чол. – більше 1/4.

При використанні національних критеріїв виділення міських поселень динаміка урбанізації населення виглядає наступним чином. У 1800 році частка міського населення у всьому населенні земної кулі становила близько 3%, в 1850 – 6,4%, в 1900 – 19,6%. З 1800 по 2000 вона збільшилася майже у 18 разів (до 51,2%).

Рівні і темпи, етапи та перспективи урбанізації.

Умовні рівні урбанізації:

1. Низький рівень урбанізації – менше 20%;
2. Середній рівень урбанізації – від 20% до 50%;
3. Високий рівень урбанізації – від 50% до 72%;
4. Дуже високий рівень урбанізації – понад 72%.

Слабоурбанізовані країни – Західна і Східна Африка, Мадагаскар і деякі країни Азії.

Середньоурбанізовані країни – Болівія, Африка, Азія.

Високоурбанізовані країни – СНД, Європа, Північна Америка, ПАР, Австралія, Південна Америка.

Темпи урбанізації залежать від рівня економічного розвитку країни. У більшості економічно розвинених країнах, де урбанізація досягла досить високого рівня, процес взято під контроль, і населення міста не збільшується, а навіть трохи зменшується. Але урбанізація продовжує зростати, набуваючи нових форм.

У країнах урбанізація продовжує рости вшир, а міське населення швидко збільшується. Це явище отримало назву **міського вибуху** і продовжує залишатися неконтрольованим. Проте зростання населення у цих регіонах набагато випереджає їх реальний розвиток.

У ряді міжнародних документів (зокрема, в резолюції Міжнародного банку Реконструкції та Розвитку) говориться про кризу урбанізації в країнах, що розвиваються. Але вона продовжує залишатися в основному стихійною і невпорядкованою.

Для стабілізації процесу урбанізації необхідно, щоб відбувався частковий відтік населення з міста в сільські райони, що призведе до розвантаження місті збільшення товарообігу між селом і містом.

Існує ще так звана «**проблема великих міст**», які займають значну площу

землі. В якості одного з шляхів вирішення цієї проблеми будуються та проектується надвисокі будівлі. Висуваються також напівфантастичні проекти спорудження підземних міст, плавучих міст, підводних міст, міст-конусів, міст-дерев, міст-веж, міст-воронок, міст-мостів і т.д.

Інший метод розвантаження у містах пропонують аргентинські вчені. Ще недавно широко обговорювався проект перенесення столиці Аргентини з Буенос-Айреса у Вьедму. На користь цього наводилися кілька факторів.

По-перше, буде розвантажений Буенос-Айрес, тому що в тримільйонній агломерації Великого Буенос-Айреса зосереджена майже 1/10 частина всього населення країни; це не тільки адміністративна, а й промислова столиця країни, а також найбільший порт.

По-друге, розвиток нового центру сприяв би освоєнню Патагонії, а як наслідок, відтоку населення з Буенос-Айреса в провінцію, більш рівномірному розподілу населення по території країни, що призведе до зниження рівня урбанізації та контролю її процесу.

У наші дні урбанізація стала одним з основних факторів забруднення навколишнього середовища. Саме з нею пов'язано більше 75% загального обсягу забруднення. Великі міста суттєво впливають на екологічну обстановку даного регіону. Жителі називають їх «*смогополіси*».

За даними хімічних досліджень, проведених товариством «Greenpeace», шлейф забруднюючого і теплового впливу великих міст простежується на відстань до 50 км, охоплюючи площу в 800 - 1000 квадратних кілометрів.

Останнім часом офіційні органи і громадськість економічно розвинених країн приймають різні заходи щодо охорони і поліпшення міського середовища. Проте країни в умовах крайньої нестачі коштів не можуть забезпечити не тільки перехід до маловідходних технологій, але й будівництво переробних вторсировинних комбінатів.

В економічно розвинених країнах докладаються великі зусилля, що пов'язані з регулювання процесу урбанізації та управління ним. У цій роботі, яка нерідко здійснюється методом проб і помилок, беруть участь демографи, екологи, географи, економісти, соціологи, загалом, всі, кому небайдужа майбутнє всього людства.

Один з етапів урбанізації – *субурбанізація*. Зростаючий добробут дозволяє людям будувати будинку «сільського типу» в передмістях, уникаючи таких «принад» великих міст як шум, забруднення повітря, нестача зелені і т. д. Однак населення передмість ні в якій мірі не стає сільським, практично всі продовжують працювати в місті. Субурбанізація неможлива без масової автомобілізації, тому що в передмістях практично відсутня інфраструктура (магазини, школи тощо), а головне – місця праці.

Процес субурбанізації не можна тлумачити однозначно позитивно. Жителі передмість найчастіше стають «заручниками автомобіля», тому що громадський транспорт у передмістях, як правило, відсутній. До того ж вневеликих країнах з високою щільністю населення, наприклад Бельгії та Нідерландах передмістя займають майже весь вільний простір, витісняючи природні ландшафти. Приплив сільського населення у міста випереджає потребу у робочій силі, що часто призводить до зростання безробіття, загострення соціально-економічних проблем. Годинна міграція жителів передмість в міста призводить до заторів на

дорогах, що веде до забруднення повітря, втрати часу та інших проблем.

Для боротьби із цим у багатьох розвинених країнах ведеться політика розвитку в передмістях громадського транспорту, наприклад приміського залізничного та легкорейкового, наприклад система RER в Парижі.

У процесі комп'ютеризації економіки в останнє десятиліття з'явився ефект відриву місця роботи (номінального) від місця виконання трудових завдань: людина за комп'ютером може виконувати роботу для фірми на іншому кінці земної кулі.

Транспортна проблема, що гальмує процес субурбанізації, таким чином, послаблюється (для деяких видів робіт стає неважливим, у якій точці земної кулі знаходиться виконавець), і виникає концепція «*всесвітньої села*»: всі (а точніше – інформаційно-комунікативні типи діячів) рано чи пізно переїдуть в екологічно чисті передмістя і зростання міст зупиниться. До поняття субурбанізації є близьким поняття *рурбанізації* (від англ. Rural – сільський, лат. Urbanus – міський) – поширення міських форм і умов життя на сільські поселення, складова частина процесу урбанізації у його широкому розумінні. *Рурбанізація* може супроводжуватися міграцією міського населення в сільські поселення, перенесенням у сільську місцевість форм господарської діяльності, характерних для міст.

У зв'язку з демографічним вибухом в країнах, що розвиваються, у першу чергу, Латинської Америки і Південно-Східної Азії, виникло поняття помилкова урбанізація. Вона являє собою стрімке зростання чисельності міського населення, не супроводжується достатнім зростанням числа робочих місць. Відмінність від істинної урбанізації полягає в тому, що не відбувається розвитку міських функцій, що характеризують світовий процес урбанізації. Відбувається «виштовхування» у міста сільського населення з перенаселених аграрних районів. Частка міського населення набагато перевищує частку економічно активного міського населення, зайнятого у виробничій та невиробничій сферах. Прибуваючи у міста, сільське населення поповнює армію безробітних, а недолік житла викликає поява неупорядкованих міських околиць з антисанітарними умовами життя.

Існують два відмінних виду на перспективи урбанізації як глобального процесу:

- процес урбанізації близький до заходу, настає період деконцентрації, а з ним і «дезурбанізації»;
- урбанізація буде розвиватися і надалі, але її зміст, форми і просторові структури помітно змінюються в міру еволюції самого процесу в країнах різного типу.

Урбанізація має великі часові перспективи. З позицій антропокультурного підходу до урбанізації як феномену культури та цивілізації її історичні рамки значно розширюються і в ретроспективі, і в перспективі. Урбанізації не може бути «занадто багато», як не можна цього сказати про культуру чи прогрес. Але межі концентрації населення, звичайно, існують, і мова, отже, треба вести про його розумною просторової організації на різних етапах урбанізації в тій чи іншій країні.

Зниження концентрації населення в міських агломераціях розвинених

країн – закономірне явище. Адже крива концентрації не може підніматися безмежно. Це аж ніяк не означає занепаду великих міських агломерацій. Навпаки, кількість їх зростає, бо збільшується кількість населених пунктів, що залучають населення. Таким чином, міські агломерації залишаються основною формою просторової організації розселення, свого роду опорним каркасом території розвинених країн.

Новий етап урбанізації дав підставу деяким вченим на Заході, в тому числі й таким авторитетним, як американський географ-градовед Б. Беррі, говорити про крутий перелом у характері урбанізації, зміну тенденцій, початку нового періоду «дезурбанізації». Такі погляди стали досить поширеними в США і Західній Європі. Але мова йде все-таки не про *дезурбанізації*, а про подальше поглиблення і територіальне розширення процесу урбанізації, який на новому етапі просторової еволюції приймає нові форми і все активніше залучає у свою орбіту малі міста і сільську глибинку. Але це аж ніяк не *контрурбанізації*, а наступна закономірна стадія урбанізації, обумовлена низкою факторів – демографічних, екологічних, соціальних, економічних, просторових.

Цієї ж точки зору дотримуються і демографи ООН. У своїх прогнозах, вельми високопрофесійних, вони дають подальше помітне збільшення чисельності городян у світі для першої чверті XXI ст. – на 73,1 %. Звичайно, це збільшення суттєво поступається динаміці міського населення світу в XIX і XX ст., але приріст городян залишиться досить вагомим.

Щоправда, значна частина цього приросту припадатиме на країни, що розвиваються, але і в розвинених країнах міське населення, згідно з прогнозами, зросте на 15% у першій чверті XXI століття.

Запитання для закріплення та самоконтролю:

1. Що таке урбанізація?
2. За рахунок чого іде процес урбанізації?
3. Назвіть умовні рівні урбанізації.
4. Що таке субурбанізація і які її наслідки?
5. Що таке рурбанізація?